

De Groningse faculteit der rechtsgeleerdheid en de koloniale slavernij¹

De slavernij staat steeds meer in het middelpunt van de belangstelling. Musea wijden er tentoonstellingen aan, historici schrijven er publiëksboeken over², er zijn websites en wandelgidsen die de plekken in kaart brengen die met slavernij te maken hebben³, de steden Amsterdam, Rotterdam en Utrecht lieten onderzoek doen naar hun aandeel in de slavernij⁴, enzovoorts. Het zijn vooral historici die dit werk verrichten, wat er verband mee zal houden dat geschiedenis volgens een veel geciteerde omschrijving van Johan Huizinga ‘de geestelijke vorm is waarin een cultuur zich rekenschap geeft van haar verleden.’ Juristen hebben het thema nog maar nauwelijks ter hand genomen, en dat is merkwaardig juist omdat het schaarse bronnenmateriaal over de koloniale slavernij voor een groot gedeelte juridisch is (rechtszaken, aktes van vrijlating, adviezen en rapporten over wetgeving), en de instelling van de koloniale slavernij van meet af aan voer was voor juristen: toen de Republiek vanaf de vroege zeventiende eeuw begon met de verwerving van wat uit zou groeien tot een wereldrijk met bezittingen in de Oost en de West was de slavernij, net als in de rest van Noordwest-Europa al enige eeuwen in onbruik.⁵ Voor regelgeving over de slavernij gingen de koloniale machthebbers te rade bij het *Corpus Iuris Civilis*, de zesde-eeuwse codificatie van het Romeinse privaatrecht van de Byzantijnse keizer Justinianus. Dat *Corpus Iuris Civilis* was in de gewesten van de Republiek, net als in de rest van Europa, het subsidiaire privaatrecht dat gold wanneer er geen lokaal, primair recht was. De vele teksten uit het *Corpus Iuris Civilis* over slavernij maakten geen deel uit van het *ius commune* –de slavernij was in de Republiek immers in onbruik geraakt-, maar zij waren wel bekend en leverden de grondslag voor de koloniale regelingen over slavernij in West en Oost. In 1636 instrueerden

-
- 1 Dit is de uitgebreide versie van een lezing voor het Genootschap *Pro Excolendo Iure Patrio* uitgesproken op 28 september 2021.
 - 2 Ik noem bijvoorbeeld L. Balai, *Geschiedenis van de Amsterdamse slavenhandel*, Zutphen 2013; K. Fatah-Black, *Sociëteit van Suriname 1683-1795*, Zutphen 2019; dezelfde, *Eigendomsstrijd, De geschiedenis van slavernij en emancipatie in Suriname*, Amsterdam 2018; H. den Heijer, *Nederlands slavernijverleden*, Zutphen 2021; Over de veel minder bekende slavernij in Nederlands-Indië, R. Baay, *Daar werd wat gruwelijks verricht, Slavernij in Nederlands-Indië*, Amsterdam 2015.
 - 3 Zie <http://www.mappingslavery.nl/www.mappingslavery.nl>, en bijvoorbeeld voor Groningen (Stad én Ommeland) M. Fokken, B. Henkes (red.), *Sporen van het slavernijverleden in Groningen*, Groningen 3e druk 2021, op p. 110 noemen zij soortgelijke gidsen voor Utrecht, Amsterdam, Middelburg en Leiden. Zie ook B. Henkes, *Sporen van het slavernijverleden in Fryslân*, Groningen 2021.
 - 4 P. Brandon e.v.a. (red.), *De slavernij in Oost en West. Het Amsterdam-onderzoek*, Amsterdam 2020; A. van Stipriaan, *Rotterdam in slavernij*, Amsterdam 2020; N. Jouwe, M. Kuipers en R. Raben (red.), *Slavernij en de stad Utrecht*, Zutphen 2021.
 - 5 Vgl. voor het gewest Holland H. de Groot, *Inleidinge tot de Hollandsche Rechts-Geleerdheid*, herdruk L.J. van Apeldoorn, Arnhem 1926, I, 4, § 2 (p. 9). Voor Groningen zie bijvoorbeeld het proefschrift van H. Piccardt, *De Servitude quae olim exstitit in provincia Groningana*, Groningen 1843, p. 72-73.

de Staten-Generaal de West-Indische Compagnie om ten aanzien van de slaven in Nederlands-Brazilië het Romeinse recht toe te passen.⁶ De Bataviasche Statuten van 1642, min of meer een codificatie voor de kolonies op het oostelijk halfrond, waren doortrokken van Romeinsrechtelijke regels en gaven bovendien aan dat naast die Statuten en het primaire gewoonterecht – in Nederlands Indië was slavernij een inheemse instelling – het Romeinse recht gold.⁷

Ruim twintig jaar voordat de Staten-Generaal deze regelingen trof voor de slavernij in de koloniën, werd in de Groningse Martinikerk op 23 augustus 1614 de universiteit gesticht en de juridische faculteit heropgericht.⁸ Het is daarom mogelijk de slavernij te volgen vanaf het eerste begin tot aan de afschaffing ervan in de negentiende eeuw door de lens van aan de Groningse universiteit betrokken hoogleraren en promovendi.⁹ Wat schreven zij erover? Kwamen hun denkbeelden overeen met hoe juristen door de eeuwen heen dachten en schreven over slavernij? Hoe rechtvaardigden zij slavernij? Wanneer begon er kritiek te klinken?¹⁰

Cornelis Pijnacker (1570-1645)¹¹

Het eerste geschrift van een aan de Groningse universiteit verbonden hoogleraar waarin de slavernij aandacht krijgt, komt uit onverwachte hoek. Het is geen studieboek, geen bundeling van door studenten gehouden disputaties en ook geen dictaat van hoorcolleges (*lectiones*), maar het gaat om reisverslagen van de eerste hoogleraar rechten die aan de universiteit verbonden was, Cornelis Pijnacker. Toen hij in 1614 naar Groningen kwam, hij woonde de plechtige opening in de Martinikerk bij, had hij er al een halve carrière op zitten.¹² Pijnacker had in onder andere Leiden rechten gestudeerd, verkeerde er in kringen rondom het Delftse orakel Hugo de Groot (1584-1645), promoveerde daar en werd er

6 Artikel 86 van de instructie van de hoogmogende heren van de Staten Generael gericht aan de WIC van 23 augustus 1636, *Groot Placaetboek II*, Den Haag 1664 (samengebracht door C. Cau), p. 1261; Vgl. A.J.M. Kunst, *Recht, commercie en kolonialisme in West-Indië*, Zutphen 1981, p. 130.

7 Zie J.E. Jansen, 'Over de rol van het Romeinse recht in de Nederlandse koloniale slavernij. Negentiende-eeuwse rechtspraak over vrijlating van slaven uit Nederlands-Indië en Suriname', in: *RMThemis* 2021, p. 109-118.

8 Tussen 1596 en 1601 gaf Mello Brunsema colleges in de rechten, hij behandelde het Romeinsrechtelijke leerboek bij uitstek, Justinianus' Instituten, vgl. hierover J.H.A. Lokin, 'De oprichting van de eenmansfaculteit te Groningen in 1596', in: *GROM* 2012, p. 57-68, zie ook zijn hier veelvuldig aangehaalde *De Groninger faculteit der rechtsgeleerdheid*, Den Haag 2019.

9 Hierbij is niet gestreefd naar volledigheid, maar een eclectische 'methode' gevolgd.

10 Over dit onderwerp bestaat een stortvloed aan literatuur, zie naast de in de noten genoemde literatuur bijvoorbeeld het eerste deel van D.B. Davis' trilogie, *The Problem of Slavery in Western Culture*, New York 1966 en de door B.D. Shaw uitgebreide versie van M.I. Finley's, *Ancient slavery and modern ideology*, Princeton 1998.

11 Uitgebreid over Pijnacker de biografie *De wijde wereld van Cornelis Pijnacker (1570-1645)* van P. Brood, G. van Krieken en J. Spoelder, Zwolle 2018.

12 Hij is afgebeeld in het gedenkraam *Deo, patriae, academiae* in het Academiegebouw. Pijnacker staat aan de rechterhand van de centraal weergegeven Ubbo Emmius, die de eerste rector was. Pijnacker was de derde rector. Hij en zijn gezin woonden in het Aduarder gasthuis aan de Munnekeholm.

DE GRONINGSE FACULTEIT DER RECHTSGELEERDHEID EN DE KOLONIALE
SLAVERNIJ

hoogleraar. Hij werd echter gepasseerd voor het universitaire rectoraat, mogelijk vanwege de remonstrante en contra-remonstrante twisten van die tijd, waarop hij een benoeming aannam in de kersverse en rechtzinnige universiteit van Groningen.

Het Groningse professoraat kon Pijnacker maar matig bekoren en hij vond een verrassende uitweg. Hij werd in 1622 uitgezonden naar wat destijds de Barbarijse Kapers heetten: zeevaarders uit Noord-Afrika die scheepsladingen van Europese schepen in beslag namen en de bemanning naar de Afrikaanse kust meevoerden om ze – als ze niet snel genoeg werden losgekocht – als slaaf te verkopen. De Republiek dreef meer en meer handel in de Middellandse Zee en werd steeds vaker slachtoffer van deze praktijken. Een vredesverdrag zou uitkomst bieden en de onderhandelaar zou direct de aanwezige Nederlandse slaafgemaakten kunnen vrijkopen. De keus viel op Pijnacker, die via de familie van zijn vrouw goede connecties had, en bovendien bedreven was in de Oriëntaalse talen.¹³ De missies, in 1626 ging hij nogmaals, waren geen onverdeeld succes: de verdragen die hij sloot waren een mislukking en het vrijkopen van Europese gevangenen/slaafgemaakten kostte Pijnacker meer dan het hem opleverde. Wel leverden de reizen de eerste Groningse literatuur over slavernij op. Pijnacker schreef een omvangrijk reisverslag annex reisgids waarin hij bijvoorbeeld vertelde over de bebouwing, de regels van het erfrecht, over de vissen en schildpadden enzovoorts. In het veertiende hoofdstuk ging hij in op de ‘ontslaginge ofte vrijmackinge van den gevangenen ofte slaven binnen argieri.’¹⁴

Pijnackers missies betekenden het einde van zijn Groningse hoogleraarschap, zodat hij er de Groningse studenten niet over verteld heeft. Wellicht deelde hij zijn ervaringen met slavernij in Noord-Afrika wel met de studenten die hij aan het einde van zijn leven trof in Franeker. Daar werd hij in 1636 op 66-jarige leeftijd benoemd tot hoogleraar rechten. Hij zou het blijven tot zijn dood in 1645. Hij publiceerde er een beknopt overzicht van de Instituten van Justinianus, het leerboek waarmee de rechtenstudie aanving.¹⁵ In het eerste boek van die Instituten stonden twee teksten over slavernij die het juridische denken over slavernij in de zeventiende eeuw en een groot deel van de achttiende eeuw bepaalden. Het gaat om de volgende teksten:

De slavernij is daarentegen een instelling van het *ius gentium*, waardoor iemand in strijd met de natuur aan de heerschappij van een ander onderworpen wordt.

Slaven worden daarom zo genoemd omdat een veldheer de gevangenen laat verkopen, en hen daardoor pleegt te bewaren en niet laat doden.¹⁶

13 De wijde wereld van Cornelis Pijnacker, p. 83.

14 Uitgegeven door de Linschoten Vereniging, ingeleid en toegelicht door G. van Krieken, C. Pijnacker, *Historysch verhael van den steden Thunes, Algiers ende andere steden in Barbarien*, Den Haag 1975, p. 96-98.

15 Onder de naar moderne standaarden wat wijldlopige titel, Een keuze uit de eerste beginselen van het Justiniaanse recht, ofwel een curieuze selectie van het nuttige en hoogstnoodzakelijke uit de vier boeken van het recht der Instituten, *Primordiorum juris Ivstinianæi demultia. Sive utiliorum & maxime necessariorum ex libris 4. institutionum juris, curiosa selectio*, 1640 Franeker.

16 I. 1,3,2: *Servitus autem est constitutio iuris gentium, qua quis dominio alieno contra naturam subicitur. Servi ex eo appellati sunt quod imperatores captivos vendere ac per hoc servare nec occidere solent.* Deze

Pijnacker definieerde een slaaf in zijn Franeker Instituten-commentaar als iemand die andermans eigendom was en noemde dat tegennatuurlijk, dat wil zeggen strijdig met de eerste en aangeboren oorsprong (*primam et innatam originem*).¹⁷ De opvatting dat het tegennatuurlijke van slavernij erin bestond dat een mens niet rechtmatig als slaaf geboren werd, maar wel rechtmatig tot slaaf kon worden gemaakt, kwam in de zeventiende en achttiende eeuw veel voor, bijvoorbeeld in het werk van Pijnackers Leidse studievriend Hugo de Groot. Die staat bekend als de vader van het moderne natuurrecht (*pater iuris naturae*) omdat hij het losmaakte van het canonieke recht waar het natuurrecht als *aequitas canonica* tot het goddelijke recht behoorde. Grotius stelde in zijn hoofdwerk *De iure belli ac pacis* (*Over het Recht van oorlog en vrede*) uitdagerend dat het natuurrecht bestond, zelfs als er geen God was. De beoefening van het natuurrecht was dus niet slechts voorbehouden aan beoefenaren van het canonieke recht (katholieken en medewerkers van katholieke universiteiten), maar aan eenieder.

In het zevende hoofdstuk van het derde deel van zijn hoofdwerk besprak hij het recht over krijsgeslagenen. Die werden volgens het *ius gentium* slaaf. Voor hun kinderen gold de volkerenrechtelijke regel dat de status van de moeder die van het kind bepaalde: de baarmoeder viel, zo schreef Grotius, in slavernij.¹⁸ Naast de via de vrouw overerfelijke slavernij van krijsgeslagenen onderscheidde Grotius slavernij die het gevolg was van een overeenkomst of een straf. Bij deze variant van slavernij merkte Grotius op dat de mens volgens de natuurlijke oertoesstand weliswaar vrij was, maar dat hij volgens het natuurrecht wel slaaf kon worden.¹⁹ Er waren volgens Grotius dus legitieme redenen om slaaf te worden, zoals bijvoorbeeld de overeenkomst jezelf als slaaf te verkopen,²⁰ of de slavernij als strafmaatregel.²¹ Of ook de kinderen van zulke slaven slaaf werden lag ingewikkelder (*difficilior inspectio est*)²². De regel dat de status van de moeder die van het kind bepaalde gold voor dieren en krijsgeslagen volgens het *ius gentium*. Hij was voor nakomelingen van door overeenkomst of straf tot slaaf gemaakten problematisch. De kinderen kwamen, conform de natuur, vrij ter wereld: de moederlijke slavernij kon dus niet vererven.

beide teksten komen ook voor in de Digesten, die in dezelfde tijd werden vervaardigd als de Instituten. Zo weten we dat het fragmenten zijn van de jurist Florentinus. Vgl. over deze teksten bijvoorbeeld P.A.J. van den Berg, 'Tekst en Uitleg D. 1,5,4 Florentinus libro nono institutionum (slavernij)', GROM 2014, p. 1-7.

17 *Primordiorum*, p. 7.

18 H. Grotius, *De iure belli ac pacis*, ik gebruikte de editie gedrukt in Amsterdam van 1660, III, C. 7 II (p. 491). De uit Frankrijk afkomstige achttiende-eeuwse Groningse hoogleraar Jean Barbeyrac, over wie aanstonds in de hoofdtekst, noemde bij zijn Franse vertaling van Grotius' standaardwerk het voorbeeld van de vrouw van de Germaanse vorst Arminius, die in zwangere toestand gevangen werd genomen, J. Barbeyrac, *Le droit de la guerre et de la paix*, I, ik gebruikte een in Basel gedrukte editie van 1746, p. 309-310.

19 Grotius, *De iure belli*, III, C 7. I, p. 490; Vgl. ook zijn opmerkingen in II, C. 22 XI, p. 386.

20 Grotius, *De iure belli*, II C. 5.8.1, II, C. 27 en 28.

21 Grotius, II, C. 22 XI, p. 386 als *legitima causa* om slaaf te worden.

22 Grotius, *De iure belli*, II C. 5, XXIX (p. 159).

DE GRONINGSE FACULTEIT DER RECHTSGELEERDHEID EN DE KOLONIALE SLAVERNIJ

Bovendien droeg ook de vader bij aan de zorg voor het ongeboren kind.²³ Grotius stelde dat de ouders hun kind in elk geval als slaaf konden verkopen en dat het kind ook in slavernij verviel als tegemoetkoming voor het voedsel en de huisvesting die het ontving, terwijl het daarvoor nog niet kon werken.²⁴

De omvangrijke literatuur over Grotius' standpunt aangaande slavernij leidt onder andere uit de verschillende regels over de erfelijkheid van de beide varianten van slavernij die Grotius noemde af dat hij er twee verschillende dingen onder begreep, die hij weliswaar beide aanduidde met hetzelfde Latijnse woord *servitus*. De slavernij die het gevolg was van menselijk handelen (een overeenkomst, de tenuitvoerlegging van een straf) leidde tot levenslange dienstbaarheid, dat was de natuurrechtelijke slavernij, de slavernij van het *ius gentium* die het gevolg was van krijgsgevangenschap leidde tot eigendom, en was wel erfelijk.²⁵ Alhoewel Pijnackers Institutentcommentaar beknopt is, ondersteunt het de gedachte dat hij langs dezelfde lijnen redeneerde. Pijnacker omschreef slavernij net als Grotius als strijdig met de oorspronkelijke staat van de mens, de vrij geboren mens kon later wel slaaf worden. Daarnaast noemde Pijnacker het *ius gentium* als datgene wat de rede de mensen had geleerd en daaronder waren de liefde voor het vaderland, de liefde voor de ouders, en ook oorlogen en krijgsgevangenen.²⁶ Alle bekende volkeren maakten die tot slaaf. De regel dat een krijgsgevangene slaaf werd, was dus deel van het *ius gentium*. Datzelfde *ius gentium* leerde dat de nakomelingen van krijgsgevangen gemaakte slavinnen slaaf waren. Dat lag – zoals wij zagen – volgens Grotius anders voor de levenslange dienstbaarheid die het gevolg was van overeenkomst of straf. Of Pijnacker Grotius ook in dit laatste opzicht volgde, is uit zijn beknopte commentaar niet op te maken.

Grotius, Pufendorf en Barbeyrac

De opvattingen van Grotius oefenden een grote invloed uit, niet alleen op Pijnacker, maar ook op latere beoefenaren van het natuurrecht zoals Samuel Pufendorf (1632-1694). Hun beider geschriften over slavernij werden toegankelijk gemaakt voor diegenen die geen Latijn lazen door de uit Frankrijk afkomstige Jean Barbeyrac (1674-1744). Hij vertaalde hun werken naar het Frans. Barbeyrac werd in 1717 als hoogleraar in Groningen benoemd en bleef er werken tot aan zijn dood. In zijn Groningse tijd vertaalde hij *De iure belli ac*

23 Barbeyrac gaf als ondersteuning van Grotius' betoog dat bij de status van door overeenkomst of straf tot slaaf gemaakten niet alleen de status van de moeder bepalend was, maar ook die van de vader, een uitvoerige lijst met allerlei moderne bronnen die in deze en soortgelijke kwesties dit uitgangspunt huldigden. Hij wees er ook op dat het aandeel in de opvoeding van het mannetje ook in het dierenrijk soms groot was, zo deelden de doffer en de vrouwtjesduif gelijkelijk de zorgen voor de opvoeding van hun jongen, J. Barbeyrac, *Le droit de la guerre et de la paix*, I, Basel 1746, p. 309-310.

24 Grotius, *De iure belli*, II, C. 5, XXIX (p. 159).

25 Vgl. uitgebreid en met vele verwijzingen G. van Nifterik, 'Grotius on slavery', in: *Grotiana* 22-23 (2001), p. 233-243; Zie ook J. Oltshoorn, L. van Apeldoorn, 'This man is my property': Slavery and absolutism in Locke and the classical social contract tradition', in: *European Journal of Political Theory* 2020, p. 1-23, p. 6-11.

26 *Primordiorum*, p. 4: *amor erga parentes et patriam, religio, Bella, captivitates*.

pacis, Pufendorfs *De officio hominis et civis* vertaalde hij al eerder. Barbeyrac genoot, en geniet, Europese faam die vooral daarop gebaseerd is dat hij niet alleen vertaalde, maar de werken van Grotius en Pufendorf voorzag van uitgebreide en originele commentaren.²⁷

Pufendorf nam iets meer afstand van de Romeinsrechtelijke opvattingen over slavernij dan Grotius. Hij beschouwde een overeenkomst als de grondslag van iedere vorm van slavernij, ook van de slavernij voor krijsgesvangenen. Die variant van slavernij volgde niet uit het oorlogsrecht, of uit het *ius gentium* zoals Grotius aannam, maar was het uitvloeisel van een overeenkomst tussen de overwinnaar en de krijsgesvangene die voor de zegevierder zou werken tegen kost en inwoning. Een soortgelijke verhouding ontstond wanneer iemand zichzelf als ‘slaaf’ verkocht. Zo’n overeenkomst bracht een verhouding met zich die Pufendorf niet op één lijn wilde stellen met de eigendom van een beest of een levenloos voorwerp. Slaven waren personen en hun rechten en plichten waren in wetgeving vervat. Net als Grotius maakte Pufendorf wat betreft de erfelijkheid van slavernij een onderscheid tussen slavernij na krijsgesvangenschap en andere vormen van slavernij. De kinderen van krijsgesvangenen werden slaaf omdat zij op kosten van de eigenaar gevoed werden, omdat hun ouders stilzwijgend waren overeengekomen dat hun nageslacht ook slaaf zou worden, en omdat de nakomelingen hun leven dankten aan het gegeven dat de overwinnaar de gesvangen ouders had gespaard door met hen een overeenkomst van dienstbaarheid aan te gaan. De kinderen van slaven die in slavernij waren vervallen door buiten oorlogsomstandigheden een overeenkomst van levenslange dienstbaarheid tegen kost en inwoning aan te gaan, werden naar de natuur vrij geboren. De kosten die de ‘eigenaren’ van de ouders aan de kinderen van de slaven besteedden waren een verplichting die volgde uit de overeenkomst die hen tot slaaf maakte.²⁸

De wat grotere afstand tot de Romeinsrechtelijke regels over slavernij en het natuurrecht van Pufendorf komt tot uitdrukking in de vertaling van Barbeyrac. Pufendorf gebruikte telkens de Latijnse woorden *servitus*, *servus*, en *servire*, Barbeyrac vertaalde dikwijls met *esclave* slaaf, maar af en toe ook met *serviteur*, diender of knecht.²⁹ In de vertaling van Grotius’ *De iure belli*, die Barbeyrac als gezegd in Groningen schreef, komt het woord *serviteur* als alternatief voor *esclave* niet of nauwelijks voor. Uit Barbeyracs commentaren bij *De iure belli* blijkt dat Barbeyrac wat betreft slavernij hoofdzakelijk Pufendorf volgde, en niet Grotius. Barbeyrac benadrukte onder verwijzing naar Pufendorf dat een (stilzwijgende) overeenkomst telkens de rechtvaardiging vormde van slavernij, en dat de

27 Ik gaf daarvan hierboven bij de bespreking van Grotius al twee voorbeelden, vgl. ook Lokin, *De Groninger faculteit der rechtsgeleerdheid*, p. 150-160.

28 S. Pufendorf, *De jure naturæ et gentium*, Amsterdam 1715, Liber VI, Caput III, nrs 2,3 4, en 9; J. Barbeyrac, *Le droit de la nature et des gens*, Tome 3, Londen 1740, p. 74 e.v., over de erfelijkheid van de slavernij/dienstbaarheid op p. 79 onderaan. Vgl. voor een overzicht B. Franke, *Sklaverei und Unfreiheit im Naturrecht des 17. Jahrhunderts*, Hildesheim enz. 2009, op p. 228 e.v. over Pufendorf, over Grotius en slavernij op p. 93 e.v.

29 J. Barbeyrac, *Le droit de la nature et des gens*, Tome 3, Londen 1740, p. 74 (daar meermaals ‘serviteur’). Etymologisch betekent *servus* ook veeleer diender (net als minister), dan slaaf. De variant *sclavus* doelt op de Oost-Europese (Slavische) varianten van dienstbaarheid (lijfeigenschap).

DE GRONINGSE FACULTEIT DER RECHTSGELEERDHEID EN DE KOLONIALE
SLAVERNIJ

figuur niet voortvloeiende uit het oorlogsrecht of het *ius gentium* zoals Grotius meende voor de slavernij van krijgsgevangenen.³⁰ Op één punt was Barbeyrac strenger dan Pufendorf. Barbeyrac was het niet met Pufendorf eens dat slechts de slavernij erfelijk was die het gevolg was van krijgsgevangenschap. De eigenaar had bij het sluiten van de overeenkomst van dienstbaarheid allicht niet de wil zorg te dragen voor de kosten van de voeding van kinderen, maar hij móest ze wel dragen omdat de ouders niets hadden. Hij zal daarom wel gewild hebben dat de kinderen evenals de ouders levenslang zouden dienen. Er was geen andere uitweg dan aan te nemen dat de kinderen in dezelfde positie kwamen als de ouders.³¹

Barbeyrac besteedde in zijn werken, als ik het goed zie, geen aandacht aan de slavernij die in de koloniën van de Europese mogendheden – zoals die van de Republiek – steeds meer voorkwam.³² Langzaam maar zeker besteedden achttiende-eeuwse auteurs meer aandacht aan de koloniale slavernij en de wetgeving erover. Johannes Voet (1647-1713) bijvoorbeeld noemde in zijn commentaar op de Digesten de instructie uit 1636 voor de WIC om in Nederlands-Brazilië Romeins slavenrecht toe te passen. Hij noemde ook de Noord-Afrikaanse slavernij waar Pijnacker zich mee bemoeide. In Noordwest Europa was slavernij weliswaar in onbruik geraakt, volgens Voet gold dat wanneer Christenen oorlog voerden met volkeren die de gewoonte hadden krijgsgevangenen tot slaven te maken het bij wege van weerwraak (*lex talionis*) was toegestaan datzelfde te doen met door Christenen gemaakte krijgsgevangenen.³³ Ook Van Bijckershoek noemde het voorbeeld van de Noord-Afrikaanse slavernij, en maakte daarbij de opmerking dat de slaven die *Belgae* maakten in Spanje als slaaf werden verkocht omdat de slavernij in onze streken onbekend was. De *Belgae* hadden geen slaven, behalve in Azië, Afrika en Amerika.³⁴ De Republiek had in die werelddelen weliswaar handelsposten en kolonies waar op steeds grotere schaal gebruik werd gemaakt van slaven, maar de slavernij bleef tot die streken beperkt omdat een slaaf die naar de Republiek kwam vrij werd.³⁵ Die regel kwam met de steeds veelvuldiger overkomst van slaven vanuit de koloniën naar de Republiek onder druk te staan. Van Bijckershoek moest als raadsheer in de Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland bijvoorbeeld oordelen over de vraag of de regel ook gold voor de van Curaçao naar hier gevluchte Claes. De rechters vonden van niet, zo weten we uit Bijckershoek's geheime dagboek. Het belangrijkste argument voor de beslissing lag erin dat Claes afkomstig was uit Curaçao,

30 Uitvoerig in *Le Droit de la guerre et de la paix* II, Basel 1746, p. 308 en 309, in noot 5.

31 J. Barbeyrac, *Le droit de la nature et des gens*, Tome 3, Londen 1740, p. 79 en 80 in noot 8.

32 Laat staan dat hij iets wilde weten van afschaffing zoals bijvoorbeeld Gershom Carmichael in zijn vertaling naar het Engels van Pufendorfs *De officio* betoogde, J. Barbeyrac, *Le droit de la nature et des gens*, Tome 3, Londen 1740, p. 78 en 79 in de noten 5 en 6. Vgl. M. Silvertone, J. Moore (edd.), *Natural Rights on the Threshold of the Scottish Enlightenment: The Writings of Gershom Carmichael*, Indianapolis 2002, p. xiii, p. 140-144.

33 J. Voet, *Commentarius ad pandectas*, Den Haag 1726, Liber I Tit V, n. 3 (p. 50-51).

34 C. van Bijckershoek, *Quaestiones iuris publici, Tomus I de rebus bellicis*, Leiden 1737, p. 20. Vgl. G. van Nifterik, 'Arguments related to slavery in seventeenth century Dutch legal theory', in: *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 2021, p. 158-191, p. 166-167.

35 S. van Leeuwen, *Het Rooms-Hollands Regt*, Leiden-Rotterdam 1634, p. 23, uitgebreid hierover J.E. Jansen, 'Tot voorstant van de aangeboren vryheyd'. Het beginsel van vrije grond in het Nederlandse koloniale slavernijverleden tussen 1770 en 1863', in: *RMThemis* 2021, p. 189-199.

waar net als in de Republiek de Staten-Generaal de dienst uitmaakten. De Hoge Raad paste daarom het door de Staten-Generaal voor Curaçao ingevoerde Romeinse recht toe. Een vlucht betekende naar Romeins recht geen eigendomsverlies. De eigenaar kon Claes daarom revindiceren. Een en ander lag, volgens Bijnkershoecks aantekeningen, anders wanneer het ging om een slaaf die vanuit een ander rijk naar de Republiek kwam. In zo'n geval werd wél direct het lokale recht toegepast, en dat leerde dat een slaaf door naar hier te komen vrij werd. Daarenboven noemde Van Bijnkershoeck nog een algemener en cynischer argument waarom Claes slaaf bleef:

Ten slotte omdat slaven uit noodzaak dienen in deze en andere kolonies, zonder hen zou de koloniale zaak niet gedreven kunnen worden. De gevolgen zouden groot zijn als slaven uit Oost- en West Indië zich in schepen verstopten, zoals Pamphilus, om hierheen te komen en vrij rond te wandelen.³⁶

Men proeft in deze overweging iets van de vaak verkeerd begrepen woorden die Montesquieu aan de slavernij wijdde in zijn *De L'esprit des lois*:

'Les peuples d'Europe ayant exterminé ceux de l'Amérique, ils ont dû mettre en esclavage ceux de l'Afrique, pour s'en servir à défricher tant de terres. Le sucre serait trop cher, si l'on ne faisait travailler la plante qui le produit par des esclaves.'³⁷

Montesquieu behoorde samen met bijvoorbeeld J.J. Rousseau (1712-1778)³⁸ tot de groep Verlichtingsdenkers die de slavernij categorisch afwees. Het zou tot het laatste decennium van de achttiende eeuw duren totdat soortgelijke denkbeelden door Groningse juristen werden verkondigd. In het derde kwart van de achttiende eeuw was het gedachtegoed dat slavernij een in en voor de koloniën noodzakelijk kwaad was nog springlevend aan de Groningse rechtenfaculteit. Hendrik Johan Arntzenius (1734-1797), in 1774 benoemd tot hoogleraar in onder andere het Romeinse recht om te voorzien in het gat geslagen door het ontslag van de hoogleraar natuurrecht Van der Marck, waarover aanstonds in de hoofdtekst, schreef in zijn Groningse jaren (1774-1788) het eerste deel van wat zou uitgroeien tot een trilogie over het vaderlandse personen- en familierecht. Over de slavernij in de koloniën merkte hij kortweg op dat de slavernij 'daar behouden bleef toen de vaderlandse deugd tot

36 Zie C. van Bijnkershoeck, *Observationes Tumultuariæ*, IV E.M. Meijers, H.F.W.D. Fischer, M.S. van Oosten edd., Haarlem 1962, nr 2966 (p. 41-42). Tandem quia haec et aliae coloniae necessario indigent servis, sine quibus res coloniarum expediri non possunt, magnae consequentia esse putabatur, si servi ex India Orientali et Occidentali sese in navibus occultarent, ut occultaverat Pamphilus, et hunc adverti libere ambularent. Vgl. over deze zaak en de beslissingen in lagere aanleg uitgebreid T. van Polanen, 'Snak, Claas and Bastiaan's Struggle for Freedom: Three Curaçaoan Enslaved Men and Their Court Cases About the Free Soil Principle in the Dutch Republic', *BMGN* 2021, p. 33-58.

37 In het vijfde hoofdstuk van het elfde deel 'De l'esclavage des nègres', *De l'esprit des lois*, II, Parijs 1803, p. 190. Vgl. uitgebreid over Montesquieu en slavernij, R.P. Jameson, *Montesquieu et l'esclavage*, Parijs 1911.

38 J.J. Rousseau, *Du contrat social*, Amsterdam 1762, p. 18-27 waar hij zich uitvoerig keert tegen de opvattingen van Grotius die hiervoor zijn besproken.

DE GRONINGSE FACULTEIT DER RECHTSGELEERDHEID EN DE KOLONIALE
SLAVERNIJ

deze streken was doorgedrongen, opdat de akkers niet braak lagen'.³⁹ In de daarop volgende paragraaf gaf Arntzenius een wat naïef overzicht van de regelingen die de Romeinsrechtelijke almacht van de slaveneigenaar voor de koloniale slavernij in de Nederlandse koloniën inperkten. Om de menselijkheid te behouden (*humanitate servata*) gold volgens Arntzenius bijvoorbeeld de regel dat slaven in Suriname per dag 8 tot maximaal 10 uur mochten werken.⁴⁰ Volgens een Surinaams reglement voor planters mochten eigenaren alleen bij geringe delicten hun slaven zelf straffen. Bij zwaardere delicten was tussenkomst van de overheid vereist.⁴¹ Bovendien kon op zon- en feestdagen geen arbeid van de slaven worden geëist.⁴²

Het proefschrift van de van Curaçao afkomstige Carolus Spencer (1757-1810)⁴³ van 21 augustus 1779 ademde dezelfde geest. Hij wijdde zijn dissertatie aan een onderwerp dat hij uit eigen ervaring kende: het recht en de plichten van slaveneigenaren in West-Indië. De gevolgtrekkingen laten zich gemakkelijk raden. De slavernij was volgens hem niet strijdig met het natuurrecht (stelling I). Hij merkte daarbij op dat het begrip natuurrecht in de stoïcijnse zin begrepen moet worden: daarmee doelde hij allicht op de notie dat het natuurrecht datgene was wat alle levende wezens met elkaar deelden, en het *ius gentium* datgene was wat de natuurlijke rede de mensheid bracht. De tegennatuurlijke aard van de slavernij bestond er dan dus uit dat zij contra-instinctief was. Zij was wel in overeenstemming met het *naturrecht*: dat was datgene wat de natuurlijke rede de volkeren leerde: het *ius gentium*.⁴⁴ De slavernij was evenmin strijdig met het Christelijk geloof.

39 H.J. Arntzenius, *Institutiones iuris Belgici civilis de conditione hominum* I, Groningen 1783, p. 113-115, p. 113.

40 Voor de werktijden wees hij op een plakkaat van 7 maart 1695. Ik vond in het West Indisch Plakkaatboek niet zo'n regel.

41 Onder verwijzing naar de artikelen 15 & 16 van het Reglement voor de plantagebedienden van 27 december 1759, J.A. Schiltkamp, J.Th. de Smidt (red.), *West Indisch Plakkaatboek I*, Amsterdam 1973, p. 666 e.v. Volgens artikel 15 was het niet geoorloofd straffen uit te delen met stokslagen, maar diende men naar 's lands costume de zweep te gebruiken. Planters en hun bediendes mochten zelf tot tachtig matige zweepslagen uitdelen, het uitdelen van zwaardere straffen was voorbehouden aan de overheid.

42 Hier verwees Arntzenius naar de Instructie van de Staten-Generaal aan de WIC uit 1636 en ook naar een in 1764 door de Staten-Generaal goedgekeurde instructie van de West-Indische Compagnie aan de Gouverneur van Curaçao uit 1764 (afgedrukt in *Nederlandsche Jaerboeken*, deel XVIII Amsterdam 1764, p. 468 e.v., vanaf artikel XXXVI (p. 480) enige bepalingen over slaven. Artikel 36 gaf de achtergrond van de instructie weer: 'Alzoo de Compagnie grootendeels gelegen is aen de Conservatie van Slaven op Curacao, zal hy directeur zich met een gedurige vlyt en naerstigheid, appliceren op het onderhouden van de zelve, met genoegzame Spys en Drank (...).' Artikel 39 noemde de regel dat er geen arbeid kon worden gevraagd op rustdagen, behalve wanneer de noodzakelijkheid of de dienst van de Compagnie dat eisten.

43 C. Spencer, *Specimen iuridicum inaugurale, de iure, et officiis dominorum in servos, in coloniis Indiae Occidentalis*, Groningen 1776. Vgl. over Spencer, Fokken en Henkes, *Sporen van het slavernijverleden*, p. 40-41. Een vergelijkbaar onderscheid tussen de antieke slavernij en de koloniale variant is te vinden in het proefschrift van Wybrandus de Jongh, *Specimen iuridicum inaugurale, in quo in genuinam originem et iura servitutis, ex principiis iuris naturalis, Romani, et patrii inquiritur*, Groningen 1745, p. 59.

44 Cf. S. B. Cocceji, *Iustitiae naturalis et romanae novum systema*, Lausanne 1762 nr XXXVIII (p. 10): 'Jus naturae appellari solet jus gentium, quia ratio naturalis id inter gentes constituit, vgl. hierbij de

Spencer besteedde bij dit alles uitgebreid aandacht aan artikel 85 van de Instructie dat vrijstelling van arbeid op zondag beval en de eigenaren ertoe verplichtte hun slaven goed te behandelen en naar de kerk te sturen.⁴⁵

Spencer keerde na zijn studie in Groningen terug naar Curaçao waar hij een gezin stichtte met Maria Raven. Op 20 november 1799 liet hij uit dankbaarheid voor het oppassen op zijn dochters de slavinnen Clara en Markita vrij. Zij moesten nog wel dertig muntstukken betalen: de laatste betaling kwam binnen op 23 augustus 1800.⁴⁶

Nog een voorbeeld van een Groningse student met slaven is de uit het Oost-Friese Jemgum (Jemmingen) afkomstige Meent Borchers (1762-1832). Hij studeerde een jaar theologie in Groningen (1780-1781) en later nog twee jaar in Lingen. Na zijn afstuderen vestigde hij zich als dominee in Stellenbosch. Borchers was naar eigen zeggen tegen wil en dank en zuiver *pecuniae causa* ook wijnbouwer. Slaven deden het werk in zijn wijngaard. Borchers gaf in een brief te kennen dat hij altijd een heimelijke afkeer had gehad van het systeem van slavernij, maar dat een ervaring van veertig jaar hem geleerd had dat slavernij in de Kaapkolonie noodzakelijk was. Hij beschouwde zijn slaven als een noodzakelijk kwaad voor de landbouw.⁴⁷

Pleidooien voor geleidelijke afschaffing: Van der Marck en Gratama

De omwenteling in het juridische denken over slavernij kwam in Groningen kort voor 1800 en hield gelijke tred met de opmars van het natuurrecht, dat langzaam maar zeker steeds meer werd losgemaakt van het Romeinse recht. Dat is goed zichtbaar in de geschriften van twee Groningse hoogleraren in het natuurrecht die zich beiden keerden tegen slavernij en ageerden voor een geleidelijke afschaffing ervan, Van der Marck en Gratama.

volgende omschrijvingen uit de Instituten van *ius naturale* en *ius gentium*. I. 1,2^{pr} *Ius naturale est, quod omnia animalia docuit*. *Ius naturale* is het recht dat de natuur alle levende wezens heeft bijgebracht. Voorbeelden zijn de verbinding tussen man en vrouw, het verwekken en opvoeden van kinderen. I. 1.2,1: *quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur vocaturque ius gentium*. Daarentegen wordt het recht dat de natuurlijke rede tussen alle mensen tot stand heeft gebracht bij alle volken op gelijke wijze geëerbiedigd; dit recht wordt *ius gentium* genoemd. Vgl. over het 'losse' gebruik van het begrip *ius naturale* bijvoorbeeld B. Nicholas, *An Introduction to Roman law*, Oxford 2008, p. 54-56.

45 Artikel 85 luidde: De negros ende slaven sullen by hare heren ende meesters wel worden ghetraecteert, ende op behoorlijke tyden als den Godts-dienst wert gepleecht tot de publicque exercitien van de Religie werden gesonden, ende met geen arbeyt op de Rustdagen beswaert.

46 Vgl. T. van der Lee, *Curaçaoose vrijbrieven*, Den Haag 1998, p. 306. Op 18 november 1786 had Spencer Susanna vrijgelaten.

47 Vgl. het proefschrift van S.B.I. Veltkamp, *Meent Borchers, Predikant in overgangstijd, Jemgum 1762-Stellenbosch 1832*, z.p. 1977, p. 4-7 (studententijd in Groningen), p. 258-262 (omgang met en mening over slavernij). Voor nog een ander voorbeeld van dit standpunt uit diezelfde tijd, zie G.J. Schutte, *De Nederlandse patriotten en de koloniën*, Groningen 1974, die op p. 58-59 de brieven van Aristodemus en Sincerus bespreekt.

Frederik Adolf van der Marck (1719-1800)⁴⁸

Frederik Adolf van der Marck werd in 1758 voor de eerste maal benoemd tot hoogleraar in het natuurrecht in Groningen. Zijn hoogleraarschap was een groot succes: de studenten stroomden toe om te horen over de voorschriften van het volgens Van der Marck door God geopenbaarde natuurrecht dat de mens was aangeboren. Een door Van der Marck aangebrachte vernieuwing in het onderwijs was dat hij de studenten liet kiezen welk boek zij wilden bestuderen. Ze konden kiezen uit Hugo de Groot of Christiaan Wolff. Voor het onderwijs maakte hij daarnaast gebruik van de geschriften van Pufendorf.⁴⁹ Van der Marck ging in zijn eigen behandeling van het natuurrecht verder dan de eerdere beoefenaars van het vak, zoals wij hieronder wat betreft slavernij zullen zien, en hij stak regelmatig de grenzen over van de gebruikelijke juristerij om het terrein van de moraal en fatsoen te betreden dat de theologen als het hunne beschouwden. Dat laatste leidde in 1773 tot een ruzie die resulteerde in Van der Marcks ontslag. Ruim twintig jaar later, in 1795, volgde eerherstel en werd Van der Marck opnieuw in Groningen benoemd tot hoogleraar natuurrecht.

Van der Marcks *Verhandeling tegen den slaavenhandel* (±1795)

Omstreeks 1795 schreef Van der Marck een *Verhandeling tegen den Slaavenhandel*. Jansen vermoedt dat hij tot de verhandeling geïnspireerd was door zijn vriend, de wekker des vaderlands, Joan Derk van der Capellen tot den Pol.⁵⁰ Capellen was met de Overijsselse ridderschap in een conflict verwickeld over de zogenoemde drostendiensten: feodale hand- en spandiensten die plattelandsbewoners moesten verrichten voor de drost. Capellen betoogde in een verzoeking dat dergelijke diensten strijdig waren met de vrijheid die de mens was aangeboren. Hetzelfde gold, zo merkte Capellen in zijn pamflet meermaals op, voor de levenslange slavernij die in de koloniën bestond.⁵¹ Uit correspondentie van Capellen met de abolitionist R. Price (1723-1791) weten we dat hij van mening was dat het volgens hem beter was de slavernij geleidelijk af te schaffen, en niet ineens.⁵² Van der Marck stond zijn vriend bij in diens twist met de ridderschap, en zal zo bekend zijn geraakt met Capellens

48 Over hem C.J.H. Jansen, *Natuurrecht of Romeins recht*, Leiden 1987.

49 Lokin, *De Groninger faculteit de rechtsgeleerdheid*, p 169 e.v.

50 C.J.H. Jansen, *Natuurrecht of Romeins recht*, Leiden 1987, p. 83: Van der Marck leende in 1782 een Engels pleidooi van Capellen gehouden bij de geruchtmakende beslissing in de zaak over de status van James Somersett. *Somersett v Stewart* (1772), 98 ER 499. Lord Mansfield oordeelde in deze zaak dat eigendomsrechten op slaven in Engeland niet afdwingbaar waren.

51 J.D. van der Capellen, *Verzoeking over de onwettigheid der drostendiensten in Overijssel*, Leiden 1778, p. 12, p. 14 'de natuur kent geene meesters en slaaven', en p. 15. Van der Capellen had zich in de Overijsselse ridderschap eerder al kritisch getoond over wetgeving uit 1776 over de rechtsgevolgen van de komst naar Nederland van uit de koloniën afkomstige slaven, vgl. over Capellens standpunt over slavernij, zijn betrekkingen met Van der Marck enz. H.S. Haasse, *Schaduwbeeld of het geheim van Appeltern*, Amsterdam 1989.

52 De briefwisseling is vertaald van het Frans naar het Engels weergegeven in A.H. Huussen jr, 'The Dutch constitution of 1798 and the problem of slavery', in: *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 1999, p. 99-114, p. 103-104.

ideeën over slavernij.⁵³ Van der Marck werkte zijn bezwaren tegen de slavernij uit in een tamelijk uitvoerige redevoering onder de titel *Verhandeling tegen den Slaavenhandel*. Hij publiceerde deze voordracht niet. Om een indruk te geven van de retorische talenten van Van der Marck is de tekst van de *Verhandeling* achter dit artikel afgedrukt, voorafgegaan door een korte inleiding van de hand van Daan de Vries. Hier richt de aandacht zich op de verhouding van Van der Marcks argumenten ten opzichte van andere beoefenaren van het natuurrecht.⁵⁴

In zijn *Verhandeling* besprak Van der Marck schematisch de juridische argumenten voor de slavernij die de beoefenaren van het natuurrecht door de eeuwen heen genoemd hadden. Geen enkel overtuigde. De slavernij vloeide niet voort uit de regels van het volkerenrecht⁵⁵, en evenmin uit de regels van het oorlogsrecht. Het gebruik om krijgsgevangenen tot slaaf te maken was iets voor roversbendes en geweldenaars dat met recht niets te maken had.⁵⁶ Van der Marck nam dus afstand van de slavernij voor krijgsgevangenen, al dan niet via de tussenstap van een overeenkomst, die volgens alle hiervoor besproken schrijvers gold. Van der Marck beschouwde het eigendomsrecht evenmin als een rechtvaardiging voor slavernij. De zeggenschap die de mens over zichzelf had stond volgens Van der Marck niet gelijk aan eigendom en bracht dus niet de bevoegdheid mee over dat recht te beschikken door zichzelf in slavernij te verkopen.⁵⁷ Als laatste besprak van der Marck de ruimte die het verbintenissenrecht bood voor slavernij. Van der Marck kwam in dit deel van zijn betoog tot soortgelijke gevolgtrekkingen als Pufendorf. De overeenkomst waarbij iemand zichzelf als slaaf verkocht aan een ander was volgens Van der Marck strikt persoonlijk. Degene die zich verkocht had kon niet zomaar met een andere heer worden geconfronteerd die wellicht wreed was. De kinderen van degene die zich verkocht had waren evenmin gebonden. Zo ver reikte de *patria potestas* niet. Daarenboven leidde zo'n overeenkomst niet tot slavernij, maar op zijn best tot een verhouding van dienstigheid. Slavernij was kortom op geen enkele wijze gerechtvaardigd. Slaven waren mensen en hadden dezelfde rechten als wij, zij moesten niet op een lijn gesteld worden met 'reedelooze dieren' en 'levenlooze dingen'.⁵⁸

Aan het slot van zijn tractaat noemde Van der Marck enkele staatkundige, wij zouden zeggen economische redenen vóór het behoud de slavernij. De slavernij droeg bij aan de koloniën, aan de bloei van de plantages aldaar en zo ook aan het algemeen nut. Van der Marck wilde daarom niet tot directe afschaffing overgaan. Hij hield zijn gehoor de ervaringen voor die de Fransen daarmee hadden opgedaan. Die hadden de slaven

53 Vgl. C.J.H. Jansen, 'Rechten van de mens in 18e-eeuws Overijssel', in: *GROM* 2017, p. 15-27, Van der Marck schreef een advies over de zaak en publiceerde een missive over de drostendiensten die hij net als Capellen strijdig met de vrijheid achtte.

54 Voor gegevens over de datering van de redevoering enzovoorts, zie hieronder de inleiding bij Van der Marcks *Verhandeling*.

55 *Verhandeling*, p. 12-13.

56 *Verhandeling*, p. 14-15.

57 *Verhandeling*, p. 17.

58 *Verhandeling*, p. 16 (slaven niet op één lijn met dieren of voorwerpen), p. 17 (kinderen vrij), p. 19 (verdrag van dienstigheid onoverdraagbaar en niet erfelijk).

DE GRONINGSE FACULTEIT DER RECHTSGELEERDHEID EN DE KOLONIALE SLAVERNIJ

‘eensklaps’ vrij verklaard ‘zodat menschen die aan slavernij gewoon waren, en dus geene de minste kennis van ware vrijheid hadden opeens gelijk stonden aan andere burgers. Was dit niet even gevaarlijk als of men kinderen een mes in handen gaf?’ Het was in de Franse koloniën op een ramp uitgedraaid:

‘De bloeiendste Plantagien, de schoonste steden en de prachtigste Bezittingen zijn in puinhopen en onbebouwbare en met lijken overdekte landen veranderd.’⁵⁹

Van der Marck stelde een trapgewijze vernietiging van de slavenhandel voor, die er mee moest beginnen dat de slaveneigenaren de slaven goed behandelden zodat zij langzaam maar zeker zouden vergeten slaven te zijn en konden wennen aan de vrijheid.⁶⁰

In 1798 liet hij een *Schets over den rechten van den mensch* het licht zien. Van der Marck ging in zijn *Schets* in op het geval waarin iemand om de honger dood te voorkomen zich als slaaf tegen kost en inwoning verkocht. Hij begon met te zeggen dat – net als in zijn *Verhandeling* had gedaan – zo’n overeenkomst slechts personele werking had en dat er dus geen sprake van kon zijn dat de rechten en plichten overgingen op erfgenamen van de koper of de verkoper. Vervolgens ging hij een stap verder en stelde hij dat een dergelijk verdrag naar de Rechten niet bestaanbaar was omdat de bij overeenkomsten vereiste gelijkheid ontbrak. Hij kwam daarom ten aanzien van de slavernij tot de volgende gevolgtrekking:

‘Overweegen wy eindelyk de rechten van den mensch die onvervreemdbaar zyn; eilieve hoe zal daarmee de *slaavenhandel* strooken? De zogenaamde *slaaven* zyn immers zo wel als wy *redenmagtige weezens*, inboorlingen van dit heelal en schepzelen Gods’.⁶¹

De slavernij moest dus afgeschaft worden. Dat kon volgens Van der Marck niet ogenblikkelijk, omdat de slaven er nog niet klaar voor waren vanwege een gebrek aan onderwijs en opvoeding,⁶² maar het moest wel gebeuren. De economische consequenties daarvan – slavernij als noodzakelijk kwaad – moesten wijken voor Rechtvaardigheid:

‘Hoe zeer ook de bloei van commercien tot voordeel van Neerlands gewesten verstrekt; zo moet men tog daarby nimmer Rechtvaardigheid uit het oog verliezen. Recht en Gerechtigheid zyn en blyven bestendig de sterkste steunpylaaren van eenen welgeordenden burgerstaat. En hoe men daarmee den

59 *Verhandeling*, p. 28 en 29.

60 *Verhandeling*, p. 30-32.

61 F.A. van der Marck, *Schets over den rechten van den mensch, het algemeen staats- kerken- en volkerenrecht, ten dienste der burgery ontworpen; als mede tafereel van deelen, afdeelingen en hoofdstukken, tot een algemeen bataafsch wetboek, beknoptelyk geschetst*, Groningen 1798, p. 188-189.

62 *Schets*, p. 189-190: ‘T is waar dat de slaaven wegens gebrek van goede opvoeding nog niet vatbaar zyn voor waare vryheid en alzo niet anders als kinderen, die hunne rede nog niet weeten te gebruiken, kunnen aangezien worden, welken men geen mes in de handen moet geeven, om zig zelve en anderen te benadeelen.’ Van der Marck vergeleek daar ogenblikkelijke afschaffing, net als in zijn *Verhandeling*, met het afstaan van een mes aan een kind.

slaavenhandel zal overéénbrengen, weet ik waarlyk geene toereikende reedenen uit te vinden.’⁶³

Seerp Gratama (1757-1837)⁶⁴

Ook Van der Marcks opvolger op de leerstoel natuurrecht, Seerp Gratama, liet zich uit over de slavernij. Dat deed hij al voordat hij tot hoogleraar werd benoemd in Groningen en ook al voordat hij in Harderwijk hoogleraar werd. Gratama sprak zich tegen de slavernij en de slavenhandel uit in een beschouwing uitgelokt door een prijsvraag die de bestuurders van het Stolpsch legaat⁶⁵ tot tweemaal toe hadden uitgeschreven, om haar weer in te trekken. De vraag was ‘wat de voorschriften waren der natuurlijke en voornamelijk der Christelijke zedenkunde aangaande de Slavernij?’ De destijds in Harlingen als advocaat werkzame Gratama wilde de vraag toch beantwoorden en zocht het antwoord in een studie naar de slavernij bij de Romeinen. In zijn *Beschouwingen van de huisselijke slavernij bij de Romeinen en de uitwerkselen daarvan op den Staat* uit 1796 kwam hij tot de gevolgtrekking dat de slavernij bij de Romeinen had geleid tot een algeheel bederf der zeden en had aangezet tot veelsoortig schandelijk gedrag: van de kant van de eigenaren onbeschrijflijke wreedheden, van de kant van de slaven crimineel gedrag. Het verging volgens Gratama iedere slavenhoudende samenleving hetzelfde. Hij merkte daarom over de koloniale slavernij op dat:

‘ (...) de lijdende menschheid verwagt van de Europeesche Verlichting dat deeze wijselijk uitgedagte maatregelen langzaamerhand zal daarstellen, om in de overige werelddeelen zoo veele duizenden van onze Natuurgenooten van de haatelijke banden te bevrijden, waarin hen onze gierigheid en hebzucht gekluisterd houdt.’⁶⁶

Met deze pleidooien tegen slavernij uit de laatste jaren van de achttiende eeuw kunnen de Groningse rechtenfaculteit en het in zijn eerste Groningse periode in 1761 door Van der Marck opgerichte genootschap *Pro Excolendo* eer inleggen.

Van der Marck en Gratama behoorden tot de juristen die zich aan het einde van de achttiende eeuw keerden tegen slavernij. De Groningse hoogleraren natuurrecht waren natuurlijk niet de enigen. Zo nam

63 *Schets*, p. 186.

64 Vgl. uitgebreid over Gratama J.H.A. Lokin, ‘Seerp Gratama (1757-1837), strijdbaar, lastig en loyaal’, in: *Pro Memorie* 2015, p. 228-249.

65 Ingesteld ter uitvoering van het testament van Jan Stolp (1671-1753). Hij genoot een toelage van zijn tante zolang hij student was. Stolp studeerde ruim dertig jaar rechten in Leiden, hij stierf als kandidaat. In zijn testament zette hij een som geld opzij als beloning voor inzenders op een tweejaarlijkse wetenschappelijke prijsvraag. Het Stolpsch of Stolpiaans legaat is Nederlands oudste nog bestaande wetenschapsprijs.

66 S. Gratama, *Beschouwingen van de huisselijke slavernij bij de Romeinen en de uitwerkselen daarvan op den Staat*, Leiden 1796, p. 29.

DE GRONINGSE FACULTEIT DER RECHTSGELEERDHEID EN DE KOLONIALE SLAVERNIJ

Pieter Paulus (1753-1796) in zijn van het gedachtegoed van Rousseau doortrokken monografie over mensenrechten uit 1793 aan dat alle mensen gelijk waren, en dat het dus niet mogelijk was slaaf te worden zoals Grotius betoogde. Het gebruik krijgsgevangenen tot slaaf te maken noemde Paulus barbaars en strijdig met het recht. De slavernij moest afgeschaft worden.⁶⁷ In datzelfde jaar 1793 bepleitte de Amsterdamse hoogleraar natuurrecht H.C. Cras (1739-1820) in een lezing in Felix Meritis de afschaffing van de slavernij. Hij hield zijn gehoor de onmenselijke omstandigheden voor van het transport van Afrika naar de koloniën, en putte rijkelijk uit Engelse abolitionistische literatuur uit die tijd. De Europeanen hadden geen enkel recht zich over de Afrikanen een heerschappij als over 'redelooze dieren aan te matigen', en hen te vernederen tot de verhandelbare goederen zoals ossen schapen, kamelen, ijzer, lood, steen en koopwaar'.⁶⁸ Enkele jaren eerder, in 1790, had de remonstrantse predikant Jan Konijnenburg (1758-1831) zich in een op punten juridisch betoog gekeerd tegen slavernij en slavenhandel.⁶⁹

Deze pleidooien vonden bij de Nederlandse wetgever vooralsnog weinig weerklank.⁷⁰ De kwestie kreeg meer gewicht toen de Engelsen in 1833 de slavernij afschaften en de Fransen datzelfde deden in 1848. Nederlandse kolonies waren nu vaak omgeven door betrekkelijk gemakkelijk te bereiken vrij gebied. De afschaffing kwam hoger op de agenda. Maar er waren vertragende factoren. Compensatie van de slaveneigenaren vormde een punt van discussie, net als de al genoemde angst dat de plantage-economie niet meer zou kunnen draaien, en de gedachte dat de slaven meer vorming behoeften voordat zij vrij gemaakt

67 P. Paulus (1753-1796), *Verhandeling over de vrage: In welken zin kunnen de menschen gezegd worden gelijk te zijn? En welke zijn de regten en pligten die daaruit voortvloeien?*, Haarlem 1793, p. 68-70 (Grotius), p. 187 e.v., op p. 209 over krijgsgevangenen. De afschaffing moest geleidelijk plaatsvinden en niet ineens, dat had het voorbeeld van Frankrijk geleerd, p. 207. Het boekje leverde Paulus de eretitel de apostel der mensheid op. Hij kon maar kort genieten van deze eretitel. In 1796 stierf hij tamelijk plotseling. Was hij in staat geweest de Bataafse revolutie in rustiger vaarwater te krijgen? Het leven van Paulus vertoont opmerkelijke parallellen met dat van de Franse revolutionair Mirabeau, die ook betrekkelijk onverwacht overleed tijdens een prille revolutie, waarna men zich afvroeg of hij de ontsporingen van de Franse revolutie had kunnen voorkomen.

68 *Verhandeling over de Slavernij en Afrikaanschen Slavenhandel*, afgedrukt in de kort na zijn dood uitgegeven *Nagelatene verhandelingen en redevoeringen, voorafgegaan van eene lijkrede op mr H.C. Cras door J.M. Kemper*, Amsterdam 1822, p. 181-232, geciteerde passage op p. 192-193.

69 *Proeve eener Verhandeling over den slaavenhandel en den aankleve van dien*, heruitgegeven en ingeleid door S. Vuyk, *Visioen van vrijheid*, Hilversum 2013, de kern op p. 126. Vgl. nog uitgebreid over deze stam van het Nederlandse abolitionisme S. Vuyk, 'Wat is dit anders dan met onze eigen hand deze gruwelen te plegen? Remonstrantse en doopsgezinde protesten tegen slavenhandel en slavernij in het laatste decennium van de achttiende eeuw', in: *Doopsgezinde Bijdragen*, nieuwe reeks 32 (2006), p. 171-206. Zie verder met tal van voorbeelden en verwijzingen J.W. Buisman, *Tussen vroomheid en Verlichting, II Humanisering en emancipatie*, Zwolle 1992, p. 307-342.

70 Ook in de eerste Bataafsche Constitutie van 1798 kwam de afschaffing van de slavernij niet voor, ondanks het pleidooi daarvoor van bijvoorbeeld de patriot Pieter Vreede (1750-1837). De commissie-Floh had in een rapport uit 1797 evenwel geadviseerd de slavernij te behouden met als belangrijkste argument dat daarzonder de landbouw in de koloniën onmogelijk was. Vgl. hierover het in de vorige noot genoemde opstel van Vuyk, i.h.b. op de p. 199-206; Vgl. nog met veel verwijzingen A.H. Huussen jr, 'The Dutch constitution of 1798 and the problem of slavery', in: *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 1999, p. 99-114.

zouden kunnen worden.⁷¹ In dit licht dient vermoedelijk de redevoering te worden geplaatst die H.R. Haijunga (1790-1850) op 31 maart 1840 hield voor het genootschap *Pro Excolendo Iure Patrio*. Zijn verhoog, numero 508, droeg de titel ‘De wettelijke toestand der slavernij in de West-Indische Volksplantingen van den Staat met beantwoording der vraag of op het tegenwoordig tijdstip het al of niet raadzaam zij middelen te beramen tot het emancipeeren onzer slaven in die Kolonien in navolging van hetgeen het Britsch Gouvernement in de hare gedaan heeft: Zoo neen, welke aanvankelijk de weg is die tot het bereiken van dit menschenlievend doeleinde voor de toekomst behoudens de regten van derden kan en veilig mag worden ingeslagen.’⁷²

Ook Haijunga kon uit eigen ervaring spreken over slavernij: hij werd geboren op Curaçao, studeerde in Groningen en verkaste na zijn promotie (over het verbod van fidei-commissaire makingen volgens de Code Civil) naar Suriname.⁷³ Daar was hij lid van het Hof van Politie en Kriminele Justitie en arbiter in het Gemengd Gerechtshof tot Wering van de Slavenhandel. Acht slaven maakten deel uit van zijn huishouden. Sinds 1830 was Haijunga lid van de Maatschappij tot uitbreiding van het Kristendom onder de Slaven en de verdere Heidense Bevolking der Kolonie Suriname. Die zette zich in voor wijde verspreiding van het christelijke geloof onder de slaven. Zij ondersteunde de Moravische Broederschap, maakte zich sterk voor een vertaling van de Bijbel in het Sranantongo, en wilde de kerkgang vergemakkelijken. Hij schaarde zich kort na zijn lezing achter het liberale adres-Bogaers⁷⁴ dat afschaffing van de slavernij bepleitte. Ook als rechter in het Hof van Politie en Kriminele Justitie kwam hij in contact met slaven. Haijunga was een van de raadsheren die het doodsvonnis uitsprak over Cojo, Present en Mentor. Zij waren hun eigenaren ontvlucht en leefden als gevluchte slaven (marrons) in de buurt van Paramaribo. Af en toe stalen zij voedsel in de stad. Tijdens een bezoekje aan de stad hadden ze een brandje gesticht dat 46 huizen in de as legde en ervoor zorgde dat nog dertien huizen gesloopt moesten worden. Procureur-Generaal De Kanter stelde dat volgens het in Suriname vigerende recht een gekwalificeerde doodstraf geboden was. Hij verwees daarbij naar het Romeinse recht dat bij opzettelijke brandstichting de vuurdood oplegde (D. 48.19.28.12). Deze regel was, zo bleek uit Voets Pandekten-commentaar⁷⁵ in de Republiek gerecipieerd. De Procureur-Generaal verwees nog naar twee plakkaats van 4 juni 1657 en 1 april 1738 en naar het invloedrijke strafrechtelijke commentaar van de Utrechtse hoogleraar Anton Matthaeus (II) *De criminibus*.⁷⁶ De Procureur-Generaal eiste de doodstraf

71 Vgl. over dit alles J.P. Siwipersad, *De Nederlandse regering en de afschaffing van de Surinaamse slavernij (1833-1863)*, Groningen 1979; M. Janse, *De afschaffers*, Groningen 2007, p. 51-127.

72 B.S. Hempenius-van Dijk en K.F. Hofstee, *225 jaren Pro Excolendo Iure Patrio, vertogen en verhandelingen*, Groningen 1986, nr 508 (p. 62-63).

73 *Dissertatio juridica inauguralis, ad locum iuris Napoleonei de prohibitione fideicommissorum*, Groningen 1812; Vgl. over Haijunga, Fokken en Henkes, *Sporen van het slavernijverleden*, p. 42.

74 Over het adres-Bogaers, M. Janse, *De afschaffers*, Groningen 2007, p. 58-71, in noot 188 over Haijunga.

75 J. Voet, *Commentarius ad pandectas*, Den Haag 1726, ad D. 47, 9 (de incendio) nr 5 (p. 985): atque ita moribus quoque nostris incendiarii dolosi vel ustilati incenso stramine strangulari solent, vel strangulari comburi, quandoque & vivi cremari, ubi circumstantiae crimen aggravant. Voet verwees hierbij onder andere naar artikel 125 van de Constitutio Carolina Criminalis dat dezelfde regel gaf.

76 Voor het betoog van Procureur-Generaal De Kanter, zie M.D. Teenstra, *De negerslaven in de kolonie Suriname en de uitbreiding van het Christendom onder de heidensche bevolking*, Dordrecht 1842, p.

DE GRONINGSE FACULTEIT DER RECHTSGELEERDHEID EN DE KOLONIALE SLAVERNIJ

te voltrekken door de strop, gevolgd door onthoofding. Het Hof besloot zonder nadere motivering dat strafverzwaring geboden was ‘ten voorbeelde en afschrik van anderen’ en veroordeelde Cojo, Present en Mentor tot de vuurdood, ten uitvoer te brengen bij het huis waar zij brand hadden gesticht.⁷⁷

Over de vraag waarom Nederland de slavernij in de zeventiger jaren afschafte, voor Nederlands-Indië per 1 januari 1860 voor de koloniën in de West per 1 juli 1863, of 1873 als men de tien jaar verplichte tewerkstelling meetelt die volgde voor tal van Surinaamse vrijgemaakten, en of dat nu laat was bestaat de nodige discussie in de populaire media en onder historici. Wat is er vanuit juridisch oogpunt aan toe te voegen? Een juridische kijk op een ander aan de slavernij gerelateerde vraag die samenhang met de invoering van het Burgerlijk Wetboek in 1838, verheldert dat de kwestie niet van voldoende belang werd geacht. Het gaat om het volgende. Artikel 2 van het BW stelde dat de slavernij in het Rijk niet werd geduld en dat er geen slaven waren. Dat betekende dat een slaaf die vanuit een van de koloniën naar Nederland kwam vrij werd. Maar wat was rechtens als hij of zij na verloop van tijd terugkeerde naar die kolonie?⁷⁸ In een deels geanonimiseerde bijdrage aan het *Regtsgeleerd Bijblad* van 1840 betoogde J.H. dat de verworven vrijheid intact bleef en dat de voormalige slaaf niet na terugkeer in de kolonie weer kon ‘afdalen tot de rang van een zaak’.⁷⁹ Diephuis sloot zich in de eerste druk van zijn handboek over het hagefnieuwe BW aan bij deze opvatting: hij noemde haar zonder enige twijfel juist.⁸⁰

Dat niet iedereen deze opvatting deelde, blijkt uit de zaak van de slavine Virginie, eigendom van R.F. baron van Raders (1794-1868), de gouverneur van Suriname.⁸¹ Virginie maakte

-
- 265-270, de bewijsplaatsen voor de gekwalificeerde doodstraf op p. 266. In zijn aan de strafrechtspleging in Suriname gewijde Utrechtse proefschrift schamperde C.F. Heijlidijs, *Verhandeling over de vroegere en hedendaagsche strafrechtspleging in Suriname*, Utrecht 1857, p. 68 ‘dat uit het mengelmoes van de bij elkaar geraapte autoriteiten, nu eens van wetten dan weder van Regtsgeleerden, genoegzaam bleek het onzeker en wankelend begrip van de uitdrukkingen, beschreven Regt, en de in Suriname vigerende wetgeving.’ Dit was lange tijd een veelgehoorde klacht in het strafrecht. Heijlidijs citeerde op p. 69 J.S. Amalrij (1750-1811) die zich een eeuw eerder afvroeg of een crimineel zou begrijpen dat een bepaalde regel niet gold omdat Groenewegen dat schreef of dat Cujas in een uithoek van een van zijn elf folianten een bepaalde uitleg aan een tekst gaf. Zie zijn *Beschouwinge der crimineele zaken*, I, Amsterdam 1777, p. 25-26. Wetgeving was de weg vooruit, Amalrij was kortom de Nederlandse Beccaria, over hem het lemma van de hand van S. Faber in T.J. Veen, P.C. Kop (red.), *Zestig juristen*, Zwolle 1987, p. 181-184.
- 77 Het oordeel is afgedrukt in Heijlidijs in de vorige noot genoemde proefschrift, p. 109-123. Een huiveringwekkend verslag van de voltrekking, waarbij de rechters aanwezig waren, bij Teenstra (zie de vorige voetnoot), p. 296 e.v.
- 78 Onderstaande paragraaf is grotendeels gelijk aan mijn ‘‘Tot voorstant van de aangeboren vryheyd. Het beginsel’. Het beginsel van vrije grond in het Nederlandse koloniale slavernijverleden tussen 1770 en 1863’, in: *RMThemis* 2021, p. 189-199, p. 197-199.
- 79 J.H., ‘Quaestie over slavernij’, in: C.A. den Tex & J.A. van Hall (red.), *Regtsgeleerd Bijblad behoorende tot de Nederlandsche jaarboeken, deel II 1840*, Amsterdam 1840, p. 145-150, het citaat op p. 150.
- 80 Zie G. Diephuis, *Het Nederlandsch Burgerlijk Regt, naar de volgorde van het Burgerlijk Wetboek*, I, 1^e druk Groningen 1844, p. 6; In gelijke zin A.A. de Pinto, *Handleiding tot het Burgerlijk Wetboek*, II Den Haag 1849, p. 29.
- 81 Deze zaak is aan de vergetelheid ontrukkt door S.E. Preedy, *Negers in de Nederlanden, 1500-1863*, Nijmegen 1984, p. 22-23. Vgl. uitgebreid met verwijzingen naar de relevante archiefstukken E. Maduro,

deel uit van het huishouden van de dochter van de gouverneur (Jeannette) die met haar man en kinderen op Curaçao woonde. In 1847 begeleidde Virginie het gezin van Jeannette op een reis naar Nederland. Na enkele maanden stuurde Jeannette Virginie terug naar de West. Omdat er geen boten naar Curaçao voeren maar wel naar Suriname, kwam Virginie daar terecht. Zij kwam er te werken in het huishouden van vader Van Raders. Toen die enkele jaren later zijn terugkeer naar Nederland voorbereidde, ontstond onenigheid tussen hem en Virginie. Virginie stelde dat haar verblijf in Nederland haar de vrijheid had opgeleverd, de gouverneur betwistte dat. De kwestie liep hoog op, de minister van koloniale zaken won advies in bij de minister van Justitie en die sloot zich aan bij de opvatting van J.H.: Virginie was vrij en kon niet neerdalen tot een zaak. In 1852 werd Virginie afgeschreven van de slavenregisters. Omdat zij niet door manumissie was vrijgelaten, kreeg zij destijds nog geen achternaam. Acht jaar later, in 1860, vroeg zij toestemming om een gezin naar Nederland te begeleiden als dienstbode. Bij die gelegenheid kregen zij en haar vier kinderen de achternaam Gameren. Het is opmerkelijk dat Virginie erin slaagde op te komen voor haar rechten en de degens kon en durfde te kruisen met de hooggeplaatste Van Raders. Dat zal de reden zijn dat het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land-, en Volkenkunde de gemeente Amsterdam adviseerde om een straatnaam naar haar te vernoemen in de op het IJsselmeer gewonnen woonwijk IJburg.⁸²

De juridische zege van Virginie is des te opvallender voor wie de rechtsgeleerde literatuur over de werking van artikel 2 BW(oud) kent. De opvatting dat de vrijheid die een slaaf door naar hier te komen verwierf definitief was, was toen de zaak van Virginie speelde (in 1852) al niet meer de heersende. Gerhardus Lolkes Jansma van der Ploeg had er in zijn Groningse juridische proefschrift⁸³ op gewezen dat het BW de status van mensen slechts bepaalde zolang zij hier waren.⁸⁴ Hij herhaalde zijn standpunt in de Nederlandstalige versie van zijn proefschrift: een Russische lijfeigene gold in Nederland niet als zodanig, maar bij terugkeer naar Rusland wel weer.⁸⁵ Iets soortgelijks gold volgens Jansma van der Ploeg voor een slaaf die naar ons land kwam. Het BW gold immers slechts in het Rijk in Europa.⁸⁶ Na terugkeer

‘Nos a bai Hulanda. Antillianen in Nederland, 1634-1954’, in: G. Oostindie en E. Maduro (red.), *In het land van de overheerser II: Antillianen en Surinamers in Nederland 1634/1667-1954*, Dordrecht 1986, p. 133-244, op p. 157-162.

82 Merkwaardig is dat in het advies en in de straatnaam sprake is van Virginie *van* Gameren. Voor het advies, <https://www.kitlv.nl/wp-content/uploads/2019/07/Advies-KITLV-straatnamen-Amsterdam.pdf>, voor de straatnaam *Gemeentebld* 2019, 173244.

83 Hij promoveerde op 21 januari tot doctor in de beide rechten en later dat jaar, op 9 december tot doctor in de letteren, *Dissertatio critica de veterum Graecorum prudentia in definienda necessitudine civitatum inter et cultum divinum, nostratibus commendanda*, Groningen 1843. Later werkte hij als advocaat in Amsterdam en schreef nog een overzicht van het Romeinse vermogensrecht naar aanleiding van de Justiniaanse Instituten en een overzichtswerk over het Romeinse strafrecht.

84 G.L. Jansma van der Ploeg, *Disquisitio juridica inauguralis in titulos primum et alterum libri primi codicis civilis neerlandici*, Groningen 1843, p. 25.

85 G.L. Jansma van der Ploeg, *Studiën van wetten en regtspraak in Nederland*, Den Haag 1846, p. 38-41.

86 Het Rijk was volgens artikel 1 van de Grondwet het grondgebied in Europa. Daar was het Burgerlijk Wetboek volgens artikel 118 van de Grondwet verbindend. Het was juist artikel 2 BW (oud) dat eraan in de weg stond dat het BW in de overzeese gebiedsdelen kon gelden: daar bestond immers wel slavernij.

DE GRONINGSE FACULTEIT DER RECHTSGELEERDHEID EN DE KOLONIALE SLAVERNIJ

in een kolonie gold het BW niet langer, maar hernamen de koloniale regelingen hun werking. Wilde men daarin verandering brengen, dan was ingrijpen door de koloniale wetgever noodzakelijk. Deze opvatting, een onontkoombaar gevolg van het territorialiteitsbeginsel was in de Nederlandse literatuur al snel de heersende.⁸⁷ Het is maar goed dat deze opvatting voorbij ging aan de betrokkenen bij de zaak van Virginie. Tot ingrijpen door middel van koloniale wetgeving leidde dit voor de afschaffing van de slavernij niet. Een en ander bevestigt dat met vrijheidsverwerving van slaven verband houdende kwesties, zoals naar Nederland reizende slaven niet hoog op de agenda stonden, laat staan de afschaffing van de slavernij.

Slotsom

Uit het bovenstaande rijst wat betreft de aandacht voor de koloniale slavernij het beeld op van een parabool waarin de piek rond 1800 lag met twee rustige periodes de eeuwen ervoor en erna. Er was in de eerste eeuw van de Groningse universiteit betrekkelijk weinig aandacht voor de figuur van slavernij. Dat heeft er ongetwijfeld mee te maken dat de slavernij een in het Romeinse recht bekende figuur was, maar in Noordwest-Europa niet bestond. Ook bij de beoefenaren van het vroege natuurrecht bleef de aandacht voor slavernij tamelijk theoretisch en droeg het denken nog de sporen van het Romeinse recht. Langzaam maar zeker groeide de aandacht voor de moderne koloniale slavernij in de achttiende eeuw. Sommigen, zoals Arntzenius, benadrukten daarbij de rol die de slavernij in de koloniale economie speelde en noemden moderne wetgeving die de scherpste randen af zou halen van de aan de Romeinen ontleende regelingen van het instituut. Anderen zoals Gratama en Van der Marck leidden uit het natuurrecht af dat de slavernij afgeschaft moest worden. Hun denken was minder beïnvloed door het Romeinse recht, maar veel meer door moderne aan de Verlichting gerelateerde seculiere noties als mensenrechten. Na 1800 trad, tot slot, weer een periode in waarin met slavernij verbonden kwesties van Groningse juristen nauwelijks aandacht kregen.

J.E. Jansen⁸⁸

GRONINGEN

87 Vgl. bijvoorbeeld C.W. Opzoomer, *Het Burgerlijk Wetboek*, aantekening op de artikelen die thans nog verklaring behoeven, Leiden-Amsterdam 1849, p. 3 en 4, uiteraard met een traditionele sneer naar Diephuis die in de 2^e druk zijn vergissing herstelde, *Het Nederlandsch Burgerlijk Regt*, Deel I, Groningen 1856, p. 5; Vgl. nog N.K.F. Land, *Verklaring van het Burgerlijk Wetboek*, Haarlem 1914, p. 4 ‘alleen zoolang de slaaf zich hier bevindt’.

88 J.E. (Jelle) Jansen is als hoogleraar gemeen recht verbonden aan de Vakgroep Romeins Recht van de Rijksuniversiteit Groningen.